ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕМБРІОНА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ДАНИЛЕНКО Платон Олександрович - аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3610-3266

УДК 342.7:347.6:612.646

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.32

У статті досліджується проблема визначення правового статусу ембріона людини в контексті права на життя. Відсутність єдиного підходу до правового статусу ембріона створює правові колізії у сферах репродуктивних технологій, абортів, клонування та медичних досліджень, що потребує комплексного аналізу з урахуванням міжнародного досвіду. Автор статті здійснив порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових актів законодавства України, таких як: Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексів України, Закону «Про заборону репродуктивного клонування» та інших. Зокрема, акцентується увага на тому, що національне законодавство, базуючись на натусіальній концепції, не визнає ембріон суб'єктом права, але частково гарантує його інтереси (наприклад, у спадкових правовідносинах). У той же час у сфері репродуктивних технологій ембріон розглядається як біологічний матеріал. Зокрема, звертається увага на проблему відсутності єдиного підходу до моменту виникнення права на життя, що безпосередньо призводить до правової невизначеності щодо захисту ембріона. У статті розглядається міжнародний досвід країн Франції та Німеччини, а також судова практика ЄСПЛ. Зокрема, Німеччина акцентує на захисті ембріона (кримінальна відповідальність за незаконні аборти) та Франція пріоритезує автономію жінки, дозволяючи аборти «за бажанням». Автор підкреслює, що міжнародна практика також не надає ембріону повноцінного статусу, але закріплює принцип поваги до його гідності. На основі порівняльного аналізу запропоновано шляхи вдосконалення законодавства, зокрема: визначити правовий статус ембріона (стадій його розвитку); імплементувати принципи Конвенції Ов'єдо; забезпечити баланс між правами жінки та захистом потенційного життя людини, особливо у сферах репродуктивних технологій, абортів та медичних досліджень. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення законодавства України в галузі біоетики, репродуктивних технологій та захисту прав людини.

Ключові слова: право на життя, права людини, ембріон, правовий статус, репродуктивні права, міжнародний досвід.

Постановка проблеми

Право на життя – одне з основних прав. Життя, з точки зору права, є найвищою цінністю. Конституція України починає саме з цього права. Така ж послідовність збережена в Європейській конвенції про права людини. Найбільш дискусійним питанням при аналізі права на життя вважається момент його виникнення.

Тому нині одною з проблем є визначення правового статусу ембріона. На жаль, нині як в українській системі права, так і в європейській правовій практиці загалом відсутнє єдине розуміння того, з якого саме моменту розпочинається життя та коли починається захист права на життя ембріона.

Стан опрацювання проблематики

Нині не існує єдиної точки зору щодо правового статусу ембріона як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Учених, які працювали над різними аспектами правового статусу ембріона людини, варто виділити таких, як: О. Гончаренко, А. Коломієць, О. Пунда, З. Ромовська, Р. Стефанчук, К. Світньова та інші.

Метою дослідження є визначення права на життя та правового статусу ембріона людини, порівняння національного і міжнародного законодавства з цього питання та імплементація деяких рекомендацій у законодавство України.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному порівнянні національних та міжнародних підходів із пропозицією конкретних змін до законодавства.

Виклад основного матеріалу

Загалом, правовий статус особи – це її роль у соціумі, яка окреслює її як учасника правових відносин, котрий узгоджує власні дії та поведінку в суспільстві. Складові правового статусу особи включають правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, легітимні інтереси, юридичну відповідальність, гарантії правового статусу та інші аспекти [1, с. 264]. Проблема визначення правового статусу ембріона стосується правоздатності людини на пренатальній стадії її розвитку.

Окрім того, визначальним для усвідомлення фундаментального права на життя та окреслення правового статусу ембріона (ненародженої дитини) є встановлення моменту зародження життя. Зважаючи на національні та міжнародні джерела, можна виокремити декілька підходів до визначення моменту початку життя, а саме: ембріональна – від моменту запліднення; натусіальна, яка стверджує, що життя розпочинається з моменту народження, та концепція внутрішньоутробного розвитку, де початком життя є формування нервової системи.

У статті 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» зазначається, що ембріон людини – це зародок на стадії розвитку до восьми тижнів [2].

У національному законодавстві чітко не регламентується правовий статус ембріона, проте у статті 27 Конституції України зазначено, що кожен має право на життя і ніхто не може бути позбавлений такого права [3].

У статті 1222 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначається, що у ситуаціях, визначених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини, наприклад, право на спадкування – воно належить дітям спадкодавця, зокрема зачатим за життя спадкодавця та народженим живими після його смерті [4].

Попри те, що це положення реально використовується у сфері спадкових правовідносин, О. Борщевська та С. Даниленко переконані, що «тлумачення такої норми має бути значно ширшим» [5, с. 59].

У статті 269 ЦК України особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом [4]. Згідно частини 3 статті 41 Сімейного кодексу України зазначається, що шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини [6].

Також у частині 6 статті 281 ЦК України зазначено, що штучне переривання вагітності, якщо воно не перевищує 12 тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки, а відповідно до частини 7 цієї статті повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій [4]. Тобто з вищевикладеного випливає, що інтереси вагітної жінки, зокрема її право на материнство, превалюють над інтересами ембріона (ненародженої) дитини.

У статті 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року №2402-III зазначається, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [7].

Право ембріона людини на життя частково визначено в законодавстві, що регулює порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій. Адже допускається імплантація ембріонів як допоміжна репродуктивна технологія в межах лікувальних програм. Ці програми охоплюють: донорство гамет та ембріонів, кріоконсервацію гамет і ембріонів. Одним із методів лікування передбачено процеси запліднення та розвитку ембріонів до їхнього перенесення в матку пацієнтки, котрі відбуваються in vitro. Право вирішувати долю ембріона має жінка (пацієнтка) – донор гамет. Отже, правове регулювання людських ембріонів, створених in vitro, котрі знаходяться поза живим організмом, засвідчує їхню цілковиту залежність від згоди замовників репродуктивної програми, що може бути відкликана до моменту перенесення ембріонів у живий організм.

Проаналізувавши чинне законодавство України, можемо зазначити, що воно гарантує та захищає право людини на життя, однак у ньому не визначено момент початку життя. Водночас слід зазначити, що чинне законодавство України сформоване на основі натусіальної концепції, отже, ембріон не володіє правом на життя.

Розглянемо міжнародний досвід визнання правового статусу ембріона. У сучасному міжнародному праві не має належного обґрунтування ані тези, що ембріон є людиною, ані протилежного твердження. Конвенція Ов'єдо приділяє увагу цьому аспекту, встановлюючи лише обов'язок держави передбачити «захист ембріона» людини, якщо національне законодавство дозволяє проведення подібних досліджень, а також забороняє «створення ембріонів людини для дослідницьких цілей». У Пояснювальній доповіді до Додаткового протоколу щодо заборони клонування людини наголошується на рішенні залишити визначення сфери застосування поняття «людина» на розсуд внутрішнього права держав [8, ст. 328].

Аналіз практики ЄСПЛ стосовно питання виникнення права на життя свідчить про відсутність чіткого підтвердження надання ембріона (ненародженій дитині) права на життя, проте визнається її право на певну повагу, що забороняє розглядати її як власність.

У справі «Парілло проти Італії» (2015 р.) висловлено юридичну позицію, що ембріони не можуть бути прирівнені до права власності. Європейський суд ухвалив, що, керуючись положеннями Конвенції та висновками наукових установ, держави-учасниці Конвенції 1950 року володіють власною свободою розсуду у врегулюванні питань морального та етичного характеру, оскільки ще не досягли єдиного «європейського консенсусу» з цих питань. У цьому контексті важлива окрема думка судді Європейського суду П. де Альбукерка, який, підсумовуючи свої аргументи, вказав, що «ненароджене людське життя нічим не відрізняється, по суті, від народженого» (п. 43), і ембріони людини мають використовуватися лише згідно з принципом поваги до людської гідності [9].

Рішення ЄСПЛ у справі «Во проти Франції» було прийнято 14 голосами «ЗА» і 3 голосами «ПРОТИ». «ПРОТИ» висловилися судді: пан Ресса з Німеччини, пані Муларoні з Сан-Марино і пані Стражницька зі Словаччини, яка підкреслила складність цього питання. Справа «Во проти Франції» пов'язана з важливим аспектом права на життя, а саме, з якого моменту починається життя і з якого моменту воно повинно бути захищене. У цій справі двох пацієнток приймають у гінекологічному відділенні лікарні, і у них виявляються ідентичні прізвища. Помилково лікарі виконують дії з видалення контрацептивної спіралі в пацієнтки, направленій в лікарню для контролю за ходом вагітності, що в результаті призвело до необхідності аборту. Касаційний суд Франції відмовився кваліфікувати дії лікарів як вбивство, незважаючи на те, що через халатність їх дії призвели до смерті плоду. Суд також відмовився розглядати плід, що знаходиться в утробі матері, як суб'єкта, який може користуватися захистом кримінального закону. Заявниця стверджувала, що ситуація, при якій захист плода відсутній у національному законодавстві Франції, є неприйнятною і є порушенням ст. 2 Європейської конвенції

про захист прав людини і основних свобод [10]. Проте, Страсбурзький суд також відкинув настільки широке тлумачення права на життя по відношенню до плоду [11]. Проблема полягає в тому, що міжнародні акти утримуються від відповіді на це питання.

У ФРН діє Федеральний закон про запобігання та вирішення конфліктів, пов'язаних з вагітністю, від 27 липня 1992 р. із змінами від 21 серпня 1995 р. Відповідно до цього Закону та § 219 КК ФРН, консультація має бути захистом ненародженого життя. Вона покликана спонукати жінку до збереження вагітності та розкрити їй перспективи життя з дитиною; допомогти жінці прийняти відповідальне й усвідомлене рішення. При цьому жінка має усвідомлювати, що дитина на будь-якій стадії розвитку має своє право на життя, тому, відповідно до правопорядку, переривання вагітності припустимо тільки у виняткових ситуаціях, коли виношування дитини створює для жінки важке й небезпечне навантаження, яке перевищує допустимі межі.

Ще більш прогресивним щодо захисту ембріона (ненародженого) життя є Кримінальний кодекс Франції. Так, у розділі першому «Про злочинні діяння в галузі охорони здоров'я», у підрозділі, що стосується захисту людського плоду, міститься ст. 511-1 «Практична реалізація євгеніки, спрямована на організацію селекції людей», яка карається двадцятьма роками кримінального ув'язнення. Водночас низка статей (ст. 511-2–511-4) передбачає кримінальну відповідальність за збирання або вилучення гамет (статевих клітин) живої людини без її письмової згоди.

На території Франції дозволено аборти «за бажанням» на ранніх стадіях вагітності. Франція належить до найбільш ліберальної групі країн, у яких законодавець виходить із визнання права жінки самостійно вирішувати питання щодо вагітності. Кримінальна політика спрямована тут на охорону здоров'я жінки, тобто караними є лише поза лікарняні та пізні аборти.

Чітке встановлення правового статусу ембріона необхідне з метою визначення можливості реалізації права розпорядження ембріоном, зробленим штучним шляхом, а також виявлення суб'єкта, який має таке право [12]. Подібні питання можуть виникати в різних ситуаціях: ембріональні клітини в цей час використовуються в зарубіжних країнах у косметології та фармацевтичній промисловості. Крім того, подальшу долю ембріонів доводиться вирішувати при розлученні або смерті одного з подружжя після того, як сімейна пара вирішила вдатися до ЕКЗ або послуг сурогатної матері.

При цьому необхідно виходити з того, що зачата, але ще не народжена дитина може виступати в правовідносинах у трьох якостях: як можливий об'єкт права (ембріон – термін вагітності до восьми тижнів), як невід'ємна частина організму матері (плід – термін вагітності від дев'яти до 12 тижнів) і як носій законного інтересу, який може згодом трансформуватися у право на життя (насцитурус – термін вагітності понад 12 тижнів). Кожна з перерахованих стадій внутрішньоутробного розвитку дитини потребує самостійного закріплення її статусу з урахуванням базових принципів науки біоетики, що активно формується, а також наведених вище позицій ЄСПЛ, чинного законодавства та існуючих у країні правових традицій.

Висновки

Враховуючи виклики воєнного стану, на основі проведеного аналізу ми виявили, що національне законодавство не містить чіткого визначення початку життя, що призводить до правової невизначеності. З одного боку, ембріон частково визнається суб'єктом прав, з іншого – у сфері репродуктивних технологій він розглядається як біологічний матеріал, доля якого залежить від рішень батьків. Такий підхід відповідає натусіальній концепції, яка пов'язує право на життя з фактом народження.

Також міжнародна практика не визнає ембріон повноцінним носієм права на життя, але закріплює принцип – поваги до його гідності. Країни ЄС (наприклад, Німеччина, Франція) по-різному балансують між захистом життя ембріона та пра-

вами жінки, що свідчить про відсутність єдиного європейського консенсусу.

На нашу думку, для подальшого вдосконалення законодавства доцільно:

1. Визначити правовий статус ембріона (стадій його розвитку);

2. Імплементувати принципи Конвенції Ов'єдо;

3. Забезпечити баланс між правами жінки та захистом потенційного життя людини, особливо у сферах репродуктивних технологій, абортів та медичних досліджень.

Таким чином, формування сучасного підходу до правового статусу ембріона вимагає вдосконалення національного законодавства, імплементації міжнародного досвіду та етичних принципів.

Література

1. Любич Л.Д. Правовий статус ненародженої дитини у правовідносинах щодо реалізації репродуктивних прав людини. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 2 (12). С. 262–273.

2. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004 року 2231-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15#Text (дата звернення: 24.03.2025)

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р.№ 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 24.03.2025)

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 24.03.2025)

5. Борщевська О.М., Даниленко С.К. Цивільно-правовий аспект запобігання обороту фетальних тканин та ембріонів людини як елемент охорони права людини на стадії ембріогенезу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 58–61.

6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 25.03.2025)

7. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 25.03.2025)

8. Островська Б.В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики: монографія. Київ : Логос, 2019. 604 с.

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Парілло проти Італії від 27 серпня 2015 року (Заява № 46470/11). URL: file:///C:/Users/user/Downloads/CASE%20OF%20PARRILLO%20v.%20ITALY%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf (дата звернення: 25.03.2025)

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.03.2025)

11. . Рішення Європейського суду з прав людини від року у справі «Во проти Франції». URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-61887%22]} (дата звернення: 25.03.2025)

12. Parness, J. The Abuse and Neglect of the Human Unborn: Protecting Potential Life / J. Parness // Family Law Quarterly. 1986. V. 20, No 2. P. 197–212.

Danylenko Platon,
Postgraduate student of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3610-3266
danylenko_platon@ukr.net

THE RIGHT TO LIFE AND LEGAL STATUS OF THE EMBRYO: INTERNATIONAL EXPERIEN

The article examines the urgent issue of determining the legal status of a human embryo in the context of the right to life. The absence of a unified approach to the legal status of the embryo creates legal conflicts

in the areas of reproductive technologies, abortion, cloning and medical research, which requires a comprehensive analysis with due regard for international experience. The author of the article made a comparative legal analysis of the legal acts of Ukrainian legislation, such as: The Constitution of Ukraine, the Civil and Family Codes of Ukraine, the Law "On the Prohibition of Reproductive Cloning" and others. In particular, the author emphasizes that national legislation, based on the natural concept, does not recognize the embryo as a subject of law, but partially guarantees its interests (for example, in inheritance relations). At the same time, in the field of reproductive technologies, the embryo is considered as a biological material. In particular, attention is drawn to the problem of the lack of a unified approach to the moment of the right to life, which directly leads to legal uncertainty regarding the protection of the embryo. The article analyzes the international experience of France and Germany, as well as the case law of the ECHR. In particular, Germany emphasizes the protection of the embryo (criminal liability for illegal abortions) and France prioritizes women's autonomy by allowing abortion "at will". The author emphasizes that international practice also does not grant the embryo a full-fledged status, but enshrines the principle of respect for its dignity. Based on a comparative analysis, the author suggests ways to improve legislation, in particular: to determine the legal status of the embryo (stages of its development); to implement the principles of the Oviedo Convention; to ensure a balance between women's rights and the protection of potential human life, especially in the areas of reproductive technologies, abortion and medical research. The results of the study can be used to further improve the legislation of Ukraine in the field of bioethics, reproductive technologies and human rights protection.

Key words: right to life, human rights, embryo, legal status, reproductive rights, international experience.